

श्री. यशवंतरावजी चव्हाण

संरक्षण मंत्री, भारत सरकार

६ ऑक्टोबर, १९६४

माननीय कुलगुरु, माननीय श्रीयुत वसंतरावजी नाईक, स्नातक आणि इतर बंधु भगिनीनो,
शिवाजी विद्यापीठाच्या जीवनांतच नव्हे तर मला असे वाटते की, शिवाजी विद्यापीठाच्या कल्पनेशी प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष संबंध आलेल्या सर्व कार्यकर्त्यांच्या जीवनात, आज या विद्यापीठाचे पहिले स्नातक म्हणून जे पदवी विभूषित होत आहेत त्या स्नातकाच्या जीवनांत, हा एक मोठा आनंदाचा आणि गौरवाचा दिवस आहे.

शिवाजी विद्यापीठ दोन वर्षापूर्वी या देशाच्या राष्ट्रपतींच्या आशीर्वादाने आपल्या कामाला सुरवात करते झाले. आणि या दोन वर्षांनंतर पहिल्या प्रथम जेव्हा दीक्षांत समारंभाच्या निमित्ताने मी आपल्यापुढे उपस्थित झालो, त्यावेळी माझ्या मनामध्ये ज्या भावना असतील त्या भावना अशा शब्दांनी व्यक्त करू अशी माझी अत्यंत केविलवाणी स्थिती झाली आहे, असे मी म्हटले तर आपण मला माफ करा.

अशा समारंभाला पाहुणा म्हणून येणारा मनुष्य, त्या परिस्थितीशी, त्या स्थानाशी भावनेने निगडित असू नये असा सामान्य संकेत असावा असे मी मानतो कारण तो इथे जमलेल्या स्नातकांना या व्यासपीठावरून, त्या भूमिकेवरून काही मार्गदर्शन करू इच्छितो. पण आज तुम्ही जो निमंत्रित पाहुणा म्हणून इथे बोलाविला आहे - दीक्षांत विधीचा प्रमुख पाहुणा म्हणून, तो मी तुमच्या इतकाच भावनेने या समारंभाशी या करवीर नगरीशी, या विद्यापीठाशी संबंधित झालेलो आहे, संमिश्र झालेलो आहे. आणि म्हणून माझ्या मनामध्ये जेव्हा तुम्हांला, स्नातकांना उपदेश करण्यास मी उभा राहिलो तेव्हा स्नातकाच्या भूमिकेमध्ये या करवीर भूमीवर हिंडणाऱ्या दिवसांची आठवण होणे अत्यंत स्वाभाविक आहे. मी स्नातकांना उद्देशून बोलू, की स्नातकांना उद्देशून बोललेले ऐकून घेऊ अशा एका भावनेच्या परिस्थितीत मी आहे. पण या भावनांचा उल्लेख केला पाहिजे. अशासाठी की, भावनांचा व्यक्तीच्या जीवनात जितके महत्त्व आहे, तितके संस्थांच्या जीवनातही महत्त्व आहे.

आज शिवाजी विद्यापीठाच्या जीवनाला अत्यंत अभिमानाचा, गौरवाचा दिवस साजता होत आहे. आणि जे स्नातक आज पदवी विभूषित होत आहेत त्यांना शिवाजी विद्यापीठाचे स्नातक म्हणून तर अभिमान वाटेलच, पण शिवाजी विद्यापीठाचे पहिले स्नातक म्हणून जरूर अभिमान वाटेल. हा पहिलेपणाचा आनंद ज्यांना अनुभवायला मिळतो ते भाग्यवान आहेत. विद्यापीठाच्या प्रगती संबंधाने आता आपल्यापुढे कुलगुरूंनी तपशीलवार निवेदन केलेले आहे. प्रगती खात्रीने आशादायक आहे.

समाधानकारक आहे. या राज्यातल्या ग्रामीण जनतेच्या जीवनामध्ये नवीन विद्यापीठाच्या जन्माने ज्या अपेक्षा निर्माण झालेल्या आहेत त्या अपेक्षापूर्तीच्या दिशेने विद्यापीठाची पावले पडत आहेत- निश्चीतपणाने पडत आहेत असे कबूल केले पाहिजे. याचप्रमाणे आपण जेव्हा आपल्या अवती भोवतीच्या प्रश्नाकडे पाहातो तेव्हा स्नातकांशी बोलत असताना माझ्या मनामध्ये जे काही विचार निर्माण होतात ते जर मी त्यांना सांगितले नाहीत तर मी चूक केल्यासारखे होईल. मला त्यांच्याशी मनमोकळे पणाने चार गोष्टी बोलल्या पाहिजेत.

आपण आता पदवीदान समारंभानंतर आपल्या जीवनामध्ये प्रवेश करणार आहात-जीवनाच्या संघर्षात प्रवेश करणार आहात. याहूनही काही दुसऱ्या उच्च पदव्यांचा अभ्यास करणार आहात. परंतु आपण ज्या जीवन संघर्षात प्रवेश करता आहात त्या जीवन संघर्षाचे स्वरूप समजावून घेण्याची गरज आहे. त्याच्या पाठीमागे असणारी सामर्थ्य, त्याच्या पाठीमागे असणाऱ्या ज्या शक्ती आहेत त्याचे स्वरूप समजावून घेतले पाहिजे. आणि मीं शी आशा करतो की, या विद्यापीठातून जे विद्यापीठीय शिक्षण आजपर्यंत आपण मी अशी आशा करतो की, या विद्यापीठातून जे विद्यापीठीय शिक्षण आजपर्यंत आपण घेतले आहे. त्या शक्तीचे स्वरूप थोडे-फार समजावून घेण्यास मदत केली असली पाहिजे सामान्यतः शिक्षणाचा उद्देश आपण हाच मानतो. त्या शिक्षणाने एक प्रकारचे मानसिक सामर्थ्य निर्माण झाले पाहिजे. तसेच बौद्धिक सामर्थ्य निर्माण झाले पाहिजे. बौद्धिक आणि मानसिक सामर्थ्य निर्माण करून स्वतःच्या बुद्धीच्या सामर्थ्याने निव्वळ स्वतःच्या जीवना पुरता यशस्वी मार्ग शोधून काढू असे नव्हे, तर ज्या समाजाच्या सेवेसाठी या शिक्षणाच्या ज्ञानगंगा उघडलेल्या आहेत त्या समाजाच्या सेवेसाठी या शिक्षणाच्या ज्ञानगंगा उघडलेल्या आहेत. त्या समाजाचे थोडेफार ऋण आपण पार पाडू ही शक्ती आणि ही भावना तुमच्या मनात निर्माण झाली असेल अशी मी आशा धरून चालतो.

कारण शिक्षण म्हणजे निव्वळ पदवी मिळवण्याच्या एक कारखाना किंवा एक यंत्र या भावनेने विद्यापीठाने पाहाण्याची प्रवृत्ती वाढत आहे विद्यापीठाची सकरख्या जेव्हा वाडू लागली तेव्हा जुन्या पिढीतील विद्वान माणसे-पंडित माणसे कपाळ्यावर आठ्या आणून विचारीत की आपण विद्यापीठे वाढवीत आहात पण ज्ञान वाढविण्याचा प्रयत्न करणार आहोत ना ? आतासुद्धा तुमच्या कुलपतीनी संदेशा देताना मोठ्या मार्मिकतेने दोन शब्द वेगवेगळे वापरले आहेत की आपण ज्ञानाही व्हा आणि शहाणेही व्हा. म्हणजे ज्ञानात आणि शहाणपणात कुठेतरी फरक आहे अशी त्यांना सूचना करावयाची आहे. या गोष्टी अशासाठी आहेत की, एखाद्या शास्त्राचे ज्ञान त्यांच्या तत्वाच्या दृष्टीने करून घेणे ही एक अत्यंत आवश्यक गोष्ट आहे. पण त्याचबरोबर त्या शास्त्राच्या उपयोग समाज जीवनामध्ये करण्याचे जे शास्त्र आहे त्याचे नांव शहाणपण असे मी समजतो, या शहाणपणाची आज दुनियेला फार गरज आहे असा विचार मनामध्ये येतो.

विज्ञानाची प्रगती इतक्या झपाट्याने होत आहे की, तिच्या गतीचे मोजमाप करणे आज कठीण झाले आहे. गेल्या वर्षी असणारे शास्त्र आज निश्चय तेच आहे अशी खात्री वाटत नाही. पंचवीस वर्षापूर्वी आइनस्टाईनने जे सांगितले ते आज नक्की बरोबरच आहे असे त्या क्षेत्रातील शहाणी माणसे सांगू शकत नाहीत. याच कोल्हापूरच्या परिसरात वाढलेल्या एका पंडिताने ती गोष्ट निर्माण करून जगाच्या पुढे ठेवलेली आपल्याला माहित आहे. मी विज्ञानाच्या एक क्षेत्राचा उल्लेख केला.

ज्ञानाची होत असलेली प्रगती पाहून तरुण माणसांच्या मनामध्ये प्रश्न निर्माण होतो, की या वाढत्या ज्ञानाबरोबर माणसांचे सुख आणि माणसांचे समाधान वाढलय का ? आज अत्यंत पुरोगामी मानलेली किंवा अत्यंत प्रगत मानलेली जी राष्ट्रे आहेत त्या राष्ट्रांच्या मनापुढे सुद्धा हा प्रश्न फार गंभीरपणाने आहे असे म्हटले पाहिजे. आणि म्हणून जेव्हा तुम्ही-आम्ही आपल्या देशाची एका नवीन तऱ्हेने बांधणी करीत आहोत, तेव्हा या प्रश्नांसंबंधी इतर देशामध्ये झालेल्या चुकांची पुनरावृत्ती न करता प्रगतीचा पल्ला-आम्हाला गाठला पाहिजे, हा विचार अनेक विचारवंतांनी मांडलेला आहे. आणि ही भूमिका, मी अशी अपेक्षा करतो की, या शिक्षण केंद्रातून बाहेर पडणाऱ्या सर्वांच्या मनापुढे आहे.

तुम्ही आपापल्या क्षेत्रामध्ये कर्ते सवर्ते असे होऊन चाललेले आहात, बाहेर पडणार आहात, आनंदाची गोष्ट आहे. तुमचे निर्माण झालेले सामर्थ्य तुमच्या स्वतःच्या जीवनाला तर उपयोगी पडलेच, त्याचबरोबर समाज जीवनाची शक्ती वाढविण्याला देखील त्याचा उपयोग होणार आहे. याची खात्री याचा विचार, आपल्या सर्वांच्या मनात येण्याची अत्यंत महत्त्वाची गरज आज समाजामध्ये निर्माण झालेली आहे. इतर देशांमधून जो हा प्रश्न निर्माण झाला त्याचे कारण त्या देशामधील विज्ञानाच्या प्रगतीतून निर्माण झालेले फायदे ते पाहतात परंतु त्याच बरोबर विज्ञानाच्या प्रगतीतून निर्माण झालेल्या संकटांच्या सावलीत ती माणसं आज वावरतात, राहतात, फिरतात. आमच्या देशामध्ये आम्हाला विज्ञानाची प्रगती करावयाची आहे. आपण ती करणार आहोत. पण ती करीत सतताना कोणत्या कारणास्तव करणार आहोत हा विचार केला पाहिजे.

आम्हाला आमच्या देशामध्ये एक प्रगत अशा तऱ्हेची लोकशाही बांधवयाची आहे. प्रगत लोकशाहीचा शेवटचा घटक आहे माणूस. प्रत्येक स्त्री आणि पुरुष. तो शहरात राहणारा असो अगर एखाद्या ग्रामीण खेड्यात राहणारा असो, तो एखाद्या विद्यापीठाचा पदवीधर असो अगर नसो, त्याचे सामर्थ्य, त्याच्या मनाचे सामर्थ्य, त्याच्या विचाराचे सामर्थ्य, त्याच्या अनुभवाचे सामर्थ्य, त्याच्या शीलाचे सामर्थ्य हे वाढविण्यासारखी परिस्थिती आज आपल्या देशामध्ये निर्माण करावयाची असेल तर ती करण्याकरता एक अत्यंत आवश्यक गोष्ट आहे. आणि ती म्हणजे बौद्धिक सामर्थ्य. ते वाढविण्याचा आपण प्रयत्न केला पाहिजे. त्याच बरोबर त्यांच्या मनामध्ये वैचारिक सामर्थ्य निर्माण केले पाहिजे आणि हे वैचारिक सामर्थ्य देण्याची शक्ती शिक्षणात असते म्हणून शिक्षणाच्या पाठीमागे

आम्ही आहोत. अमुक पदवी मिळाल्याने अमुक अमुक एका क्षेत्रामध्ये अधिक यशस्वी प्रवेश मिळविण्याची शक्यता आहे या भावनेने, व्यापारी दृष्टीने आपण शिक्षणाकडे जरूर पाहतो. परंतु त्याचबरोबर मनुष्य मनाने, विचाराने मुक्त होईल, त्यांच्यामध्ये सामर्थ्य निर्माण होईल ही सर्वात महत्वाची गोष्ट शिक्षणाने साध्य झाली पाहिजे ती आपण कितपत साध्य करू शकलो आहोत त्याचे परीक्षण करण्याची आज जरूरी निर्माण झालेली आहे. आणि हे सामर्थ्य ज्या ज्ञानामध्ये आहे त्या ज्ञानाच्या अभ्यासानंतर या परिस्थितीत देशा-देशांतले वातावरण बदलू शकते असा अनुभव येत आहे. समाजवादी दृष्टीने समाज रचना करणाऱ्या देशांमध्येसुद्धा हा अनुभव आज येऊ लागला आहे. मी आपल्यापुढे राजकीय विचार मांडीत नाही. पण एक गोष्ट मी आपल्याला जरूर सांगू इच्छितो की, ज्या अर्थाने एक प्रकारच्या वैचारिक स्वातंत्र्याने समाज बांधावा अशी आपली कल्पना असते आणि अशा तऱ्हेचा विचार आणि अशा तऱ्हेचा आचार समाजवादी देशांतून अशक्य असल्याचे आपण मानतो, पण आज त्याही देशांतून असा फरक दिसू लागला आहे की ज्या ठिकाणी वैज्ञानिक व्यासंगाची लाट समाजाच्या सर्व थरांपर्यंत पोहोचलेली आहे, त्या समाजामध्ये एक प्रकारची नवी शक्ती निर्माण झाल्यामुळे त्यांच्या वैचारिक स्वातंत्र्याला आपोआप राज्याकडून किंवा दुसऱ्याकुठल्या तरी शासनसत्तेकडून किंवा दुसऱ्या कुठल्यातरी सामर्थ्याकडून पडणारी जी बंधने आहेत ती विविध ज्ञानाची सामर्थ्ये ज्या समाजामध्ये ज्यावेळी निर्माण होत आहेत त्यावेळी ती आपोआप दिल्ली व्हायला लागली आहेत असा अनुभव येतो. इतके सामर्थ्य या विचारामध्ये आहे. आपल्याला आपल्या या समाजामध्ये हे सामर्थ्य वाढवावयाचे आहे.

हिंदुस्थानामध्ये गेल्या पन्नास पाऊणशे वर्षांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार करावा अशा तऱ्हेची प्रेरणा ज्यांनी दिली, या शतकामध्ये हिंदुस्थानात आणि महाराष्ट्रात ज्यांनी ज्यांनी ही प्रेरणा द्यायचा प्रयत्न केला त्या सर्वांच्या मनामध्ये हा विचार होता की, या शिक्षणामुळे माणूस मनाने मुक्त होणार आहे. कुठल्याही तऱ्हेच्या वजनाखाली दमून न जाणारा, आपली मान उंच ठेवून स्वाभिमानाने चालणारा, स्वतःचे भाग्य स्वतःच्या हाताने घडविण्याचे सामर्थ्य असणारा असाच एक मुक्त माणूस म्हणून – स्वतंत्र माणूस म्हणून तो तयार होईल, या भावनेनेच शिक्षणाचा प्रसार केला पाहिजे. त्याच्यासाठी **महात्मा फुल्यांनी**, याच्याचसाठी **राजर्षि शाहू महाराजांनी**, याच्याचसाठी या समाजातल्या अनेक लहान मोठ्या कार्यकर्त्यांनी या विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रात अत्यंत महत्वाचे काम केलेल्या कर्मवीर **भाऊराव पाटीलांनी** त्याच भूमिकेतून आपले काम पुरे करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. याच्यामुळे एक सामाजिक शक्ती तर वाढतेच पण त्या माणसाचा स्वतःकडे पाहण्याचा दृष्टीकोनही बदलतो, आणि तो समाजाकडे एका विमुक्त दृष्टीकोनातून पाहू शकतो, हा अनुभव आला पाहिजे.

विद्यापीठ स्थापनेच्या मागे हीच प्रेरणा होती, विद्यापीठ निघावे अशी जी भावना होती ती म्हणजे निव्वळ एका शहराचा अभिमान जागा झाला होता एवढीच त्याच्या पाठीमागची भूमिका नव्हती. कुठल्यातरी एकाद्या महापुरुषाचे नाव आपल्यापुढे असावे अशाच निव्वळ भावनेने हे विद्यापीठ निघाले आहे असे आपण समजण्याचे कारण नाही. शिवाजी महाराजांचे नांव विद्यापीठाला दिल्यामुळे शिवाजी महाराजांचा सन्मान झाला नाही तर विद्यापीठाचा सन्मान झाला आहे. त्यामुळे विद्यापीठाचा जो जन्म झाला त्याच्या पाठीमागच्या प्रेरणा कोणत्या ते तुम्हाला पाहिलं पाहिजे. म्हणून शिवाजी विद्यापीठाचा जन्म हा निव्वळ झालेल्या अनेक विद्यापीठांच्या जन्मांपैकी एका विद्यापीठाचा जन्म आहे अशा भावनेने मी या विद्यापीठाकडे पाहत नाही. आणि म्हणूनच पहिल्या स्नातकांना जसा आपण पहिले आहोत हा अभिमान वाटला पाहिजे त्याचप्रमाणे पहिलेपणाची जबाबदारीही आपणावर येणार आहे ही जाणीव असली पाहिजे. ही प्रेरणा, हे निशाण, ही भूमिका या माणसाला मुक्त करण्याची, त्याचा स्वाभिमान जागा करण्याची, त्याचं जीवन प्रगतीच्या दिशेला घेऊन जाण्याची एक प्रतिज्ञा आहे. ही प्रतिज्ञा घेऊन या विद्यापीठाचा जन्म झाला आहे अशी भावना तुमची माझी असली पाहिजे. आज या विचारांची फार गरज आहे. याच्या पूर्वी जेवढी गरज नव्हती तेवढी गरज आज या देशाला, आज या समाजाला आहे आणि हे काम कोण करणार ? हे काम करण्याची जबाबदारी या समाजाच्या सामर्थ्याने ज्यांनी शिक्षणाची संधी घेतली आहे त्या सगळ्या स्नातकांच्यावरती आहे.

आपण असं समजू नका की, आपण स्नातक झाला त्याचे संपूर्ण श्रेय तुमचे तुम्हाला आहे. याचे श्रेय – बरेचसे श्रेय समाजाला आहे. या सगळ्या विद्यापीठांच्या पाणपोईत, ज्ञानगंगेत पोहत राहण्याची साधने उपलब्ध करून देण्याची व्यवस्था समाजाने केली नसती तर हे स्नातक जे आपण बनला आहात, पदवी विभूषित झाला आहात ते होण्याची शक्यता निर्माण झाली नसती. यासाठी सामाजिक ऋणाची भावना तुमच्या मनामध्ये सदैव जागृत असली पाहिजे. म्हणून शिवाजी विद्यापीठाच्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या प्रत्येक माणसाकडून मी अपेक्षा करेन, विशेषतः विद्यापीठाच्या स्नातकांकडून मी अपेक्षा करेन की, तो जेव्हा शिवाजी विद्यापीठाचा पदवीधर म्हणून बाहेर जाईल तेव्हा तो स्वतःचे वैयक्तिक गुण तर जरूर दाखवील परंतु त्याचबरोबर तो या विचाराचा या अनुभवांचा प्रतिनिधी आहे ही भावना त्याच्या मनामध्ये असली पाहिजे. कारण तो या क्षेत्रापुरताच मर्यादित राहणार नाही; तर या क्षेत्राच्या बाहेरही जाऊन त्याला काम करावे लागणार आहे. तो आता जरी शिवाजी विद्यापीठाच्या क्षेत्रात असला तरी तो आपल्या जीवन संघर्षातून पाऊल टाकून जेव्हा बाहेर जाईल तेव्हा संबंध हिंदुस्थानच्या कुठल्याही क्षेत्रात तो जाईल, कदाचित हिंदुस्थानच्या बाहेरही त्याला जाण्याचा प्रसंग येईल, जबाबदारी येईल, तेथे जाऊन त्याला आपले काम करण्याची, काही जबाबदारी पार पाडण्याची कामगिरी केली पाहिजे. आणि ते करताना जे सामर्थ्य प्राप्त होईल ते त्याच्या अनुभवाचे सामर्थ्य

आहे. पुस्तकांतून आपण वाचतो आणि मी तर सामान्यपणे असं मानतो की, शिक्षक तो आणि शिक्षण ते की, ज्यामुळे ज्ञानाचा पाठलाग करण्याची, ज्ञानाची सफर पुरी करण्याची शक्ती आणि दृष्टी आपल्यामध्ये निर्माण होते हेच खरे शिक्षण. पदवी परीक्षेपर्यंत तुम्ही शिकलात त्या परीक्षेनंतर कुलगुरु सिनेटच्या सम्मतीने तुमच्यावर अनुग्रह करतात, त्याचा अर्थच असा आहे की तुम्ही स्वतःच्या परिश्रमाने अधिक ज्ञात मिळवायला पात्र झाला आहात. मी असे मानतो की स्नातकाला जेव्हा पदवी देतो तेव्हा तो ज्ञानी झाला असे नाही. तर तो स्वतःच्या परिश्रमाने आताज्ञान मिळवू शकायला सामर्थ्य बनलेला आहे. आपण जे शिकतो ते इतके अपुरे असते की, प्रत्येक क्षणाक्षणाला ते शिकायला लागते अशी परिस्थिती आहे. आणि ही सामर्थ्ये, हे शिक्षण या पद्धतीने तुम्हाला जे मिळाले आहे ते शिक्षण त्याचा उपयोग करून तुम्हाला पुढं जावयाचे आहे. तेव्हा असं सामर्थ्य आपणास मिळाले पाहिजे अशी मी प्रार्थना करेन.

मला विद्यार्थ्यांच्या पुढं उभ राहिलं, स्नातकांच्या पुढं उभ राहिलं म्हणजे जुन्या औपनिषदीय प्रार्थनेची आठवण होते.

असतो मा सद्गमय

तमसो मा ज्योतिर्गमय

मृत्योर्मा अमृतंगमय

असत्यापासून सत्याकडे

अंधारातून प्रकाशाकडे,

आणि मृत्यूपासून अमृताकडे ...

ते अमृत कुठे आहे ? समुद्र मंथन करून जे अमृत निघाले ते देव प्राशन करून बसले. आता आमच्यासाठी अमृत नाही. म्हणून शिवाजी विद्यापीठाने जाहीर घोषणा केली की "ज्ञानमेवामृतम्" त्या देव दानवांच्या संघर्षामध्ये विषाची आणि अमृताची वाटणी होऊन संपून गेलेली आहे. आता ज्ञान हेच नवीन अमृत.

मी परदेशांत फारसा काही गेलो नाही, आलीकडे वर्षभरामध्ये जाण्याची पाळी आली. पण मी आपल्याला सांगू इच्छितो की, मी फारसा दिपून परत आलेलो नाही. पण कष्टी होऊन मात्र जरूर परत आलो. कष्टी अशासाठी होऊन आलो की, इतर देशांतील माणसे जास्त हुशार आहेत, आणि आपल्या देशातील माणसे कमी हुशार आहेत असे मला वाटले नाही. ज्या देशाने भगवान श्री कृष्ण निर्माण केले, ज्या देशाने ज्ञानेत्वार निर्माण केले, ज्या देशाने रामानुज निर्माण केले व ज्या देशाने नारळीकर निर्माण केले त्यात हुशारीचा अभाव आहे असे म्हणता येणार नाही. अगदी जुन्या काळापासून आजपर्यंत आपण पाहिले - मी आली तशी नांवे घेतली, यावरून आम्हाला अनुभव येतो की,

आमच्यामध्ये किती सामर्थ्य आहे पण या सामर्थ्याचा खरा उपयोग आपण केलेला नाही. प्रचंड पराक्रम आणि प्रगती करणारी राष्ट्रे पाहिली तर सगळ्यात मोठे सामर्थ्य त्यांच्यामध्ये कोणते आहे ? त्यांनी माणसाची बुद्धी, माणसाचे सामर्थ्य इतक्या तेजस्वीपणाने वापरले आहे की, त्यातून निर्माण झालेल्या समर्थ्याने ती राष्ट्रे आज मोठी झालेली आहेत. हे देश आमच्या देशापेक्षा भूगोलाने मोठे आहेत म्हणून ते मोठे झाले आहेत किंवा आमच्यापेक्षा लोकसंख्येने मोठे आहेत म्हणून ते मोठे झालेले असे नाही. काही देश भूगोलाने आमच्यापेक्षा लहान आहेत तर काही देश लोकसंख्येने आमच्या पेक्षा लहान आहेत. पण तेच देश कर्तृत्वाने आमच्या पेक्षा मोठे आहेत याचे कारण म्हणजे इतिहासाने त्यांना दिलेली जी आव्हाने होती ती त्यांनी स्वीकारली आणि ती स्वीकारली माणसांनी – कर्तबगार माणसांनी स्वीकारली. आपल्या बुद्धीने – सामर्थ्याने त्यांनी ती आव्हाने स्वीकारली, आणि सगळ्या शक्ती पणाला लावून ज्ञानाच्या, विज्ञानाच्या क्षेत्रातील सगळी सामर्थ्ये यांनी निसर्गाच्या विरुद्ध परजली आणि आपले सामर्थ्य आज ते वाढवून बसले आहेत.

हे काम आम्हाला करायचे आहे. पण हे सामर्थ्य कोण निर्माण करणार आपल्या देशामध्ये ? ते सामर्थ्य दहा पाच पुढारी निर्माण करणार आहेत अशी जर आपली समजूत असेल, तर ती चुकीच गोष्ट आहे. दहा पाच मोठी माणसे महापुरुष होतात. त्याने फार तर तुमच्या आणि माझ्या मनामध्ये अेक अभिमान जागृत होतो किंवा विश्वास जागृत होतो, आत्मविश्वास जागृत होतो की, मलाही ते करता येण्याची शक्यता आहे. खरे सामर्थ्य जे निर्माण होते, खरी शक्ती राष्ट्राची जी वाढते, पहिल्या प्रतीची जी राष्ट्रे बनतात, ती बुद्धीच्या क्षेत्रात, ज्ञानाच्या क्षेत्रात निरलसपणाने अखंड सेवा करणारी जी माणसे त्यांच्यात आहेत त्यांच्या कामामुळे ती राष्ट्रे मोठी बनलेली आहेत. हे मी आपल्याला सांगू इच्छितो. आज पहिल्या प्रतीची राष्ट्रे – संरक्षणाच्या क्षेत्रामध्ये पुढे असणारी राष्ट्रेसुद्धा जर घेतली तर एका बाजूला अमेरिका व दुसऱ्या बाजूला रशिया घेतला तर मी असे मानतो की, ते देश आज जे मोठे झाले आहेत ते निव्वळ त्या देशातल्या राजकीय पुढाऱ्यांच्या मोठेपणामुळे किंवा त्या देशांतील सैन्याच्या सामर्थ्यामुळे मोठे झाले नाहीत. आज त्यांची सामर्थ्ये मोठी आहेत, आजरा त्या देशांतील नेते मोठे आहेत, आज त्या देशातील सैन्याजवळ भक्षणाची आणि रक्षणाची सामर्थ्ये मोठी वाढली आहेत. पण त्या सामर्थ्याच्या पाठीमागे शक्ती खरी कुणाची आहे ? अण्वस्त्र हातात असल्यामुळे अमेरिका मोठा आणि सोव्हियत रशिया मोठा, पण अण्वस्त्रांचे सामर्थ्य त्या देशामध्ये निर्माण कोणी केले ? तर ज्यांची नांवे कोणाच्याही कानापर्यंत येऊन पोहोचलेली नाहीत, जे कुठल्याही सभा-समारंभाला जात नाहीत, जे अंधाऱ्या लॅबोरेटरीजमध्ये संशोधन करीत बसतात त्या पाच-पंचवीस वैज्ञानिक संशोधकांनी त्या देशांना मोठे केलेले आहे, ही गोष्ट खरी आहे. हेच त्यांचे खरे सामर्थ्य, मी

जे तुम्हाला सांगितले, ज्या अमृताच्या शोधामध्ये तुम्ही-आम्ही आहोत ते अमृत खरे आहे. त्याने खरे सामर्थ्य निर्माण होणार आहे. मित्रहो ! हे सामर्थ्य, हे अमृताचे कुंभ भरून ठेवले आहेत तुमच्यापुढे त्यांनी, कुलपतींनी.

विद्यापीठाचा जन्म झाला त्याच्या पाठीमागचा खरा अर्थ असा की, ज्यां सामर्थ्याने ज्या अमृताच्या प्राशसाने आमचा समाज समर्थ बनणार आहे असे अमृताचे कुंभ तुमच्यापुढे आहेत. जे आहेत ते प्राशन करा. नसतील ते शोधून काढा, शोधून सापडले नाहीत तर निर्माण करा. याच एका अमृताने लोकजीवनाची गंगा समृद्ध राहणार आहे, दुथडी वाहून जाणार आहे. आणि हे अमृत शोधण्याची, ते अमृत जनतेला देण्याची जबाबदारी स्नातक म्हणून तुम्ही आज स्वीकारली आहे. म्हणून मला तुमच्या आणि तुम्हाला माझ्या शुभेच्छा आहेत.

□□□